

การย้อมสีธรรมชาติจากคราม

ผ้าคราม เป็นผ้าสีน้ำเงินเข้ม ซึ่งได้จากสีเย้อมของต้นครามหรือชื่อม ที่ชาวอีสานเรียกว่า การชูบหม้อนิล และที่คนเหนือเรียกว่า หม้อช้อม สีสันจากต้นไม้สองชนิดนี้เป็นกฎมีปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดกันมานาน

สมัยก่อนชาวบ้านส่วนใหญ่จะนิยมใช้เย้อมผ้าให้เป็นสีน้ำเงินเข้ม โดยเฉพาะผ้าฝ้ายสำหรับใส่ทำงานหนัก เพราะมีความทนทานมุ่งทนทาน ดังที่เห็นกันอยู่โดยทั่วไปในอดีตที่เราจะรู้สึกว่าสีครามเป็นสีของชาวนา เเต่ในปัจจุบันคนทั่วไปเริ่มหันมาสนใจใช้เลือหรือผ้าที่ได้จากการย้อม หรือครามกันมากขึ้น ผ้าฝ้ายหรือไหมที่นำมาย้อมด้วยสีครามธรรมชาติจึงมีคุณค่าและมีราคาแพงกว่าผ้าทั่วไป มีการนำไปปรุงเป็นลินค้าหัตถกรรมของชุมชนหลายอย่าง เช่น ผ้าชิน กระโปรง กางเกง เสื้อ ผ้าห่ม ผ้าขาวม้า ผ้าคลุมเตียง ผ้าม่าน ผ้าคลุมไฟల่าฯลฯ เป็นต้น

ต้นครามจะปลูกอยู่ท่ามกลางป่าไม้ในภาคเหนือและภาคอีสาน ส่วนต้นชื่อมจะขึ้นเฉพาะในบริเวณที่ชื้นๆ ใกล้ต้นน้ำลำธารที่มีอากาศเย็น ซึ่งจะมีเฉพาะในภาคเหนือ ในสมัยก่อนต้นชื่อมสามารถหาได้ง่าย ชาวบ้านจึงนิยมเย้อมผ้าด้วยชื่อม จนกลายมาเป็นชื่อเรียกเลือสีเข้มที่เรียกว่า เสื้อหม้อช้อมแต่ในปัจจุบันต้นชื่อมจะเหลืออยู่เฉพาะในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร การขยายพันธุ์ทำได้ยาก เนื่องจากต้นชื่อมเป็นไม้ที่ต้องการความชื้นสูงและต้องอยู่ในที่เย็นๆ จึงเหลืออยู่

ผ้าคราม เป็นผ้าสีน้ำเงินเข้ม ซึ่งได้จากสีเย้อมของต้นครามหรือต้นชื่อม ที่ชาวอีสานเรียกว่า การชูบหม้อนิล และที่คนเหนือเรียกว่า หม้อช้อม

เฉพาะในบริเวณที่เป็นต้นน้ำ มีความชื้นสูงและมีต้นไม้ใหญ่ร่วมครึ่งซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ คนทางพื้นราบจึงเปลี่ยนมาใช้สีธรรมชาติจากต้นครามแทน เพราะทำได้ง่ายกว่า เนื่องจากต้นครามจะปลูกง่ายกว่าไม้ต้องการความชื้นมากนัก จะมีแต่คนบนพื้นที่สูงซึ่งเป็นชนเผ่าต่างๆ ยังคงเก็บมาใช้ในการย้อมผ้าอยู่

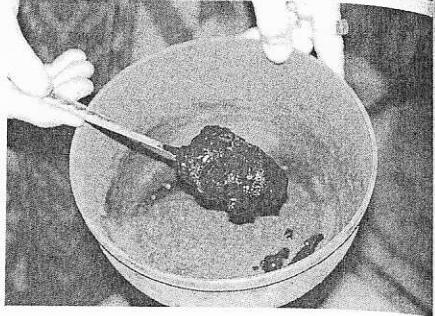
การทำสีเย้อมผ้าจากต้นชื่อมและต้นครามนั้นจะใช้วิธีการหมักหรือที่เรียกว่า การย้อมเย็น ซึ่งหั้งการย้อมครามหรือชื่อมจะมีขั้นตอนเทคนิคการย้อมที่เหมือนกัน

การย้อมหม้อครามแบ่งเป็น 3 ขั้นตอนคือ การผลิตเนื้อคราม การก่อหม้อคราม และการย้อมหม้อคราม ซึ่งแต่ละชุมชนท้องถิ่นจะมีรายละเอียดทางเทคนิคแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมเฉพาะในท้องถิ่นนั้นๆ

การผลิตเนื้อคราม

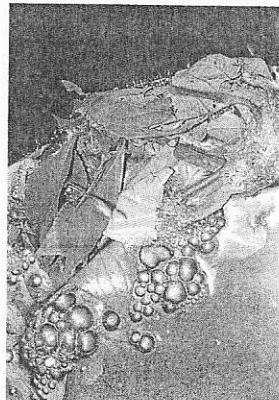
การเก็บคราม ครามจะเริ่มปลูกในช่วงต้นฤดูฝนประมาณปลายเดือนเมษายน-ต้นเดือนพฤษภาคม เมื่อครามอายุประมาณ 3- 5 เดือน จะเริ่มเก็บครามมาใช้ โดยตัดกิ่งจากด้านล่างก่อน

การย้อมหม้อครามแบ่งเป็น 3 ขั้นตอนคือ
การผลิตเนื้อคราม การก่อหม้อคราม
และการย้อมหม้อคราม
ขั้นตอนที่ 1 จมีรายละเอียด
ทางเทคนิคแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม
และวัฒนธรรมเฉพาะในห้องถังน้ำๆ

เลือกถังที่ยอดสุดแล้วใบครามจะมีสีเขียวเข้มและปลายยอดมีสีชมพูเรื่องๆ การเก็บไว้จะทำให้สามารถตัดกิ่งครามมาใช้ได้ 2-3 ครั้งในหนึ่งเดือน หรือถ้าเก็บไว้หนึ่งคืนปล่อยให้ครามเริ่มออกดอกอาจสีแดงเลือกแสดงว่าครามสามารถตัดใช้ได้หมดทั้งต้น

การแซ่คราม เมื่อได้กิ่งครามมาแล้วให้นำมั่นดรามกับเป็นพ่อนๆ ขนาดพอเดี๋ยว มีโดยใช้กิ่งของครามเองมาดัดจากนั้นนำไปเผาในโถ่ดินหรือถังมั่นกรโดยใส่ฟ่อนครามลงไปในโถ่ให้เป็นระเบียบไม่ต้องกดแน่นมากใส่น้ำเปล่าให้ท่วมพอดีถ้าหากครั้งแรกจะแซ่ 1 วัน 1 คืนถ้าหากยังจะแซ่ 2 วัน 2 คืน โดยจะต้องกลับฟ่อนครามจากข้างบนลงล่าง และเอาก้างล่างขึ้นข้างบน เมื่อเวลาผ่านไปครึ่งหนึ่งของเวลาแซ่ครามทั้งหมดให้ลังเกตสีของน้ำที่แซ่ครามจะมีสีเขียวปนเหลือง (เหมือนเยี่ยวย瓦) และจะขึ้นฟองสีครามอ่อน ใสเหมือนสีเขียวสะท้อนแสง แสดงว่าใช้ได้ถ้าไม่เป็นตามนี้แสดงว่าครามไม่

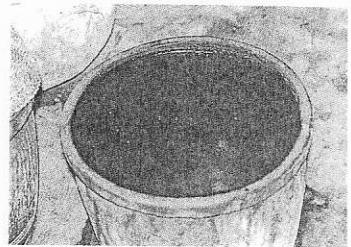
น้ำเสีย กวนแล้วไม่ได้เนื้อคราม) ให้อาหารครามและใบออกให้หมด เหลือไว้แต่หัวเชื่อมราก

การกวนคราม เมื่อได้น้ำแซ่ครามแล้วให้ใส่ปุนขาว (ที่ใช้กินกับมากทำจากเปลือกหอยเผา) ละลายในน้ำครามเพื่อใช้จับเนื้อครามให้ตกละกอน ใช้วิธีค่อยๆ ผสมปุนขาวลงในน้ำครามพร้อมกับกวนไปด้วยลังเกตสีของน้ำคราม เมื่อน้ำครามเป็นสีน้ำเงินและมีฟองให้หยุดเติมปุนขาว จากนั้นทำการตีคราม ให้ใช้มือยกหรือใช้สักสานด้วยไม้ไผ่ปูกรวยค่าว่าตีกระแทกให้น้ำครามสัมผัสถักกับอากาศมากที่สุดจะเกิดฟองสีน้ำเงินมากๆ จนกระทั่งฟองมีขนาดใหญ่และฟองแตกเร็วจึงหยุดตีครามใช้เวลาตีครามประมาณ 10-15 นาที ซึ่งขึ้นอยู่กับปริมาณเนื้อครามในน้ำครามการใส่ปุนขาวอาจจะใส่ในอัตราส่วนประมาณ 3 ชิ้นต่อน้ำคราม 1 โถ่มั่นกรถ้าโถ่เล็กกว่านี้ก็ให้ใส่ปุนขาวลดลงมา

การเก็บเนื้อคราม หลังจากตีน้ำครามจนได้ที่แล้วให้ตั้งโถ่ครามทึ่งไว้ 1 คืน เนื้อครามจะแยกตัวกันลงข้างล่างน้ำข้างบนจะใส่และมีฟองปูนอยู่บ้าง ตักทึ่งไปให้เหลือเนื้อครามที่ตกละก่อน นำตะกอนเนื้อครามไปกรองอาบน้ำออกอีกทีให้น้ำเหลือติดเนื้อครามพอเปียกนำไปเก็บไว้ในโถ่หรือภาชนะอื่นที่มีฝาปิด และต้องอยู่ดูแลอย่าให้น้ำแห้งถ้าแห้งให้เติมน้ำ

น้ำด่างล้างไปเนื้อครามที่เก็บอยู่นั้นรีบกาง “ครามเปียก” เก็บไว้ได้ 2-3 ปี และสามารถนำไปก่อหม้อครามได้

การก่อหม้อครามหรือการก่อหม้อนิล

การก่อหม้อนิลจะเป็นการเตรียมเนื้อครามให้พร้อมที่จะนำผ้าหรือเส้นด้ายมาข้อม ประกอบด้วยวัตถุดิบหลัก 4 ชนิดคือ เนื้อคราม น้ำด่าง (ขี้เข้าพิชเนื้ออ่อน) ปุนขาว และวัตถุเสริมในการดูแลรากษาหม้อนิล เช่น เหล้าข้าว อ้อย น้ำมดแดง (ต้มตัวหมดแดงในน้ำเปล่านานครึ่งชั่วโมงทิ้งไว้ให้เย็น) น้ำมะขาม เป็นต้น

น้ำด่าง ทำจากพิชเนื้ออ่อน เช่นต้นผักชุมหวาน ต้นมะลอก เหล้ากล้วย ใบกล้วย กำกับกล้วย เปลือกของผลไม้ ใบมะขาม กับมะพร้าว เปลือกแพก เป็นต้น เลือกพิชชนิดใดชนิดหนึ่งมาผึ่งเดือดให้หมาดแล้วเผาจนเป็นขี้เข้าสีขาวน้ำขี้เข้าที่ได้มาน้ำใส่กระป่องที่เจาะรูเล็กๆ รองด้วยปูผ้าหรือใบมะพร้าวบรรจุขี้เข้าจนเกือบเต็มกดให้แน่น เติมน้ำให้ท่วมพอดีกับขี้เข้าแขวนทึ่งไว้ รองเอาแต่น้ำขี้เข้าไปใช้เป็นน้ำด่าง ใช้น้ำจุ่มแตะลิ้นจะมีรสเค็ม

ส่วนผสมการก่อหม้อคราม

(สูตรแม่ค้า จันทร์เพ็ญ)

1. น้ำธรรมชาติ 2 ขัน (ประมาณ

2 ลิตร)

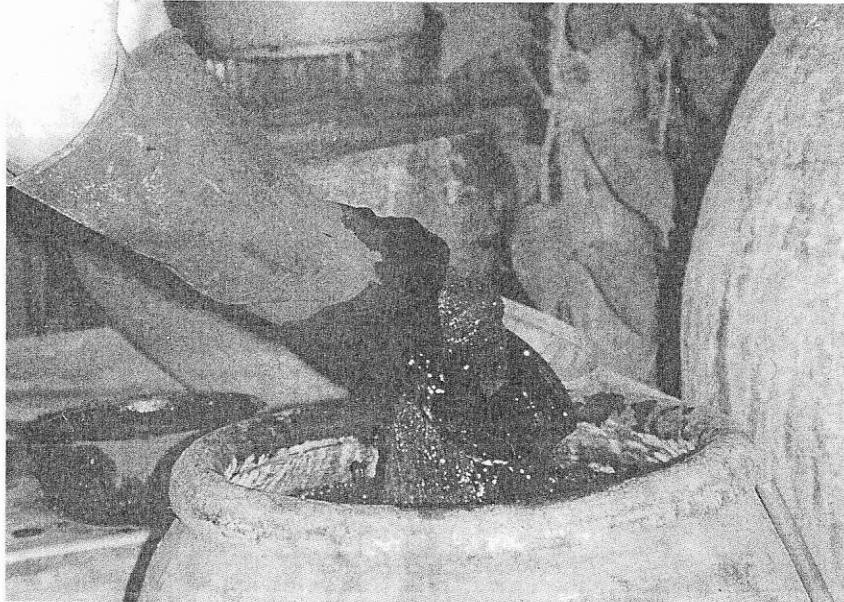
2. น้ำขี้เต้า(เปลือกผล่นุ่น) 2

ถ้วย (ประมาณ 0.5 ลิตร)

3. เนื้อคราม 2/3 ถ้วย

(ประมาณ 0.3 ลิตร)

4. ปูนขาว 1 ชีด

วิธีทำ

นำส่วนผสมทุกอย่างใส่ร่วมกัน ในโ่องกวนให้เข้าให้เป็นเนื้อเดียวกัน ใช้ถ้วยตวงเนื้อคราม ทำการโจกคราม (กวนและทำการตักน้ำครามให้สูงขึ้นมาประมาณ 0.5 - 1 เมตร และเทกลับลงไป เพื่อให้น้ำครามสัมผัสกับอากาศ) 4-5 ครั้ง จึงพักไว้ ให้ล้างเกตการเกิดฟอง ถ้าฟองแตกเร็วให้เติมปูนขาวเล็กน้อย ถ้าฟองมัว และทนถาวร แสดงว่าสัดส่วนพอดี และทำการโจกคราม เช้า เย็น ทุกวันจนกว่า น้ำครามจะเริ่มเปลี่ยนจากสีน้ำเงินเป็น เกียวไส ส่วนฟองจะเป็นสีน้ำเงินเข้ม เห็นเจา แสดงว่าได้สีครามแล้ว

การก่อหม้อครามแบบนี้จะใช้ เวลานานประมาณ 3-4 สัปดาห์ ถ้า ต้องการให้เกิดสีครามไวขึ้น ให้นำเปลือก มะม่วงน้อยหรือเปลือกแพกามาใส่ใน หม้อคราม ก็จะช่วยเร่งการเกิดสีได้

หลังย้อมผ้าทุกครั้ง จะเติมเนื้อ ครามและน้ำขี้เต้าลดลง 1:1 และปูนขาว ยกเลิกน้อย ให้พอดีกับปริมาณคราม ที่ถูกย้อมไป ทิ้งไว้ราว 6-8 ชั่วโมงจะให้ เกิดสีให้ย้อมผ้าอีก นั้นคือครามหนึ่งหม้อ สามารถย้อมผ้าได้ 2 ครั้งคือเช้ากับเย็น และทำติดต่อ กันได้นาน 2-3 ปีโดยไม่ต้อง ก่อหม้อนิลอีก

การย้อมหม้อคราม

หรือการย้อมหมอนิล

หลังจากก่อหม้อนิลได้สีคราม อกมาพร้อมย้อมแล้ว หรือถ้ายังไม่ แน่ใจให้ทดลองนำเส้นด้ายเบียงน้ำ จุ่ม ลงไปในหมอนิลและยกขึ้นสังเกตเห็น สีน้ำเงินบนเส้นด้ายแสดงว่าพร้อมย้อม ให้เตรียมผ้าหรือเส้นด้ายที่จะย้อม มาทำ ความสะอาดโดยการนำไปแช่และขย้ำ กับน้ำ ใช้มีดวนหัวเรียบทุบผ้าและเส้น ด้ายเบียกับพื้นหลายครั้ง ซึ่งเรียกว่า “การผ่าผ่าย” จากนั้นแซ่ผ้าไว้หนึ่งคืน และ จึงนำมาซักให้สะอาด บิดให้หมดที่สุด เท่าที่ทำได้ จากนั้นนำไปขย้ำกับสีคราม ในโ่อง ขยายเส้นด้ายไปตามแนววงเพื่อ ป้อนกันฝ่ายทันกัน ขยายครั้งหนึ่งๆประมาณ 15 นาที จากนั้นนำไปบิดให้หมด ผ้าหรือ เส้นด้ายจะมีสีเขียวอมเหลือง กระตุกผ้า หรือเส้นด้ายให้ตึง สีครามเมื่อถูกอากาศ จะค่อยเปลี่ยนไปเป็นสีน้ำเงินภายใน 2-3 นาที สีจะเข้มคุณที่ หากสียังไม่เข้มพอ ให้นำไปปั่นย้อมในหมอนิลหม้อใหม่อีก ทำซ้ำ ประมาณ 6-10 ครั้งก็จะได้สีน้ำเงินเข้ม

ถ้าผู้ทำการมีหมอนิล 10 หม้อ ก็จะย้อมต่อเนื่องเสร็จภายในช่วงเวลา เดียวกัน ถ้ามีหมอนิล 5 หม้อ ก็จะย้อม

2 ช่วงคือ เช้า และเย็น จะเสร็จภายใน 1 วัน แต่ถ้ามีหมอนิลเพียงหม้อเดียวจะต้อง ใช้เวลาในการย้อมถึง 5 วัน

ในการนีก่อหมอนิลไว้น้อยต้อง ย้อมในช่วงเวลาต่างกัน ให้เก็บผ้าหรือ เส้นด้าย หมาดไว้ในถุงพลาสติกปิดปาก ถุงเพื่อไม่ให้เส้นด้ายหรือผ้าแห้ง ช่วงเวลา ต่อไปย้อมซ้ำได้ทันที ถ้าฝ่ายแห้งจะติด สีไม่สม่ำเสมอเกิดรอยด่างในฝ้าย เมื่อได้ สีครามเข้มจนพอใจแล้วบิดให้หมด กระตุกให้ตึงสองสามครั้ง แล้วผึ่งให้แห้ง นำมานึ่งน้ำเปล่า ขากจนแห้งใส่บิดให้หมด กระตุกผ้าหรือเส้นด้ายให้ตึงอีกสองสาม ครั้งเพื่อเป็นการคลายเส้นใย และนำไป ผึ่งในร่มหรือว่าตากแดดก็ได้จะได้ผ้า สีครามเข้มตามที่ต้องการ ส่วนการย้อมไม่หม จะต้องย้อมกลางแดดเพื่อให้สีติดดีและ สามารถจะเลือกย้อมช่วงเช้าหรือบ่ายก็ได้

เอกสารอ้างอิง : “การพัฒนาการย้อมสีคราม ธรรมชาติ”, เอกสารประกอบการสัมมนาเชิง ปฏิบัติการเกี่ยวกับผ้าย้อมคราม, กรมศัลศรี ชุมชนกรุงรัตน์, 2541, “ผ้าคราม ผ้าสะอาด ปราศจาก พิษภัย”, เอกสารเผยแพร่ร่วมกุ่มหือ ผ้าย้อมคราม ศกคค.

ขอบขอคุณ : คุณประไพพันธ์ จันทร์เพ็ญ , ผ้าย้อมครามบ้านนาดี ต.หัวบ่อ อ.พวนนา มีนบุรี .
สกคค : คุณแพททีเรีย ชิตแย่ม แทนธนา , ศุภดิโอແນ້ນຫາ อ.เมือง จ.เชียงใหม่